મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ અધિકાર (RTE) યોજના

૧. પ્રસ્તાવના અને વૈધાનિક માળખું

ભારતીય બંધારણમાં શિક્ષણના અધિકારને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે સ્થાન આપી સામાજિક સમાનતા સ્થાપિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ દિશામાં પાયાનું પગલું એટલે ભારત સરકારનો 'બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ-Right To Education (આરટીઈ એક્ટ), ૨૦૦૯'. આ કાયદાના અસરકારક અમલીકરણ માટે ગુજરાત સરકાર દ્વારા 'ગુજરાત મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ અધિકાર નિયમો-૨૦૧૨' ઘડવામાં આવ્યા છે. આ વૈધાનિક જોગવાઈઓ માત્ર કાગળ પરના નિયમો નથી, પરંતુ વંચિત અને નબળા જૂથના બાળકો માટે ખાનગી શાળાઓના દ્વાર ખોલતી એક ક્રાંતિકારી વ્યવસ્થા છે. સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના દ્રષ્ટિકોણથી આ નિયમોનું માળખું અને તેમાં સમયંતરે આવતા ઠરાવો અત્યંત મહત્વના છે.

૨. યોજનાની રૂપરેખા

ગુજરાત સરકારના શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા સંચાલિત આ યોજના સર્વસમાવેશક શિક્ષણના ધ્યેયને સિદ્ધ કરે છે. પરીક્ષામાં વિધાનવાળા પ્રશ્નો માટે નીચેના મુદ્દાઓ ખાસ લક્ષમાં રાખવા:

- યોજનાનું નામ: મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર (RTE) હેઠળ પ્રવેશ પ્રક્રિયા.
- અમલ કરનાર વિભાગ: શિક્ષણ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર.
- વૈધાનિક આધાર: આરટીઈ એક્ટ-૨૦૦૯ અને ગુજરાત આરટીઈ નિયમો-૨૦૧૨.
- મુખ્ય લાભ: બિન-અનુદાનિત ખાનગી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ધોરણ-૧ માં ૨૫ ટકા બેઠકો પર મફત પ્રવેશ.
- મહત્વનો અપવાદ (Mentor Tip): ઠરાવની કલમ-૧ મુજબ, લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (Minority Schools) ને આ ૨૫ ટકા અનામત બેઠકોની જોગવાઈમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે. પરીક્ષામાં આ મુદ્દો ઘણીવાર ગૂંચવવા માટે પુછાય છે.

૩. લાભાર્થીની પાત્રતા અને અગ્રતા ક્રમ

આ યોજનાનો લાભ કોને મળશે તે માટે સરકારે ૧૩ કેટેગરીનો અગ્રતા ક્રમ નક્કી કર્યો છે. આ ક્રમ મુજબ જ પ્રવેશની ફાળવણી થાય છે:

અગ્રતા ક્રમ	કેટેગરી (લાભાર્થીની વિગત)	આવક મર્યાદાની શરત

૧	અનાથ બાળક	લાગુ પડતી નથી
૨	સંભાળ અને સંરક્ષણની જરૂરિયાતવાળું બાળક	લાગુ પડતી નથી
૩	બાલગૃહના બાળકો	લાગુ પડતી નથી
૪	બાળ મજૂર / સ્થળાંતરિત મજૂરના બાળકો	લાગુ પડતી નથી
૫	સેરેબ્રલ પાલ્સી / ખાસ જરૂરિયાતવાળા (દિવ્યાંગ) બાળકો	લાગુ પડતી નથી
૬	ART ની સારવાર લેતા બાળકો	લાગુ પડે છે
૭	શહીદ થયેલ લશ્કરી/અર્ધલશ્કરી/પોલીસદળના જવાનોના બાળકો	લાગુ પડે છે
૮	જે માતા-પિતાને એકમાત્ર સંતાન હોય અને તે દીકરી હોય	લાગુ પડે છે
૯	સરકારી આંગણવાડીમાં ૨ વર્ષ અભ્યાસ કરેલ બાળકો	લાગુ પડે છે
૧૦	૦ થી ૨૦ નો સ્કોર ધરાવતા BPL કુટુંબના બાળકો	BPL સ્કોર મુજબ
૧૧	અનુસૂચિત જાતિ (SC) અને અનુસૂચિત જનજાતિ (ST)	લાગુ પડે છે

examconnect.in

૧૨	SEBC / વિચરતી અને વિમુક્ત જાતિના બાળકો	લાગુ પડે છે
૧૩	સામાન્ય કેટેગરી (બિન-અનામત વર્ગ) ના બાળકો	લાગુ પડે છે

આવક મર્યાદા અને વિશેષ નોંધ:

- જે કેટેગરીમાં આવક મર્યાદા લાગુ પડે છે ત્યાં ગ્રામ્ય વિસ્તાર માટે ₹૧,૨૦,૦૦૦ અને શહેરી વિસ્તાર માટે ₹૧,૫૦,૦૦૦ થી ઓછી વાર્ષિક આવક હોવી અનિવાર્ય છે.
- માર્ગદર્શકની નોંધ: કેટેગરી ૧ થી ૫ માટે કોઈ આવક મર્યાદા નથી, જે આ યોજનાની સંવેદનશીલતા દર્શાવે છે. વિચરતી અને વિમુક્ત જાતિના બાળકોને કેટેગરી-૧૨ માં અગ્રતા આપવામાં આવે છે.

૪. વય મર્યાદા અને પ્રવેશ પ્રક્રિયાના ટેકનિકલ પાસાઓ

શિક્ષણ નીતિમાં થયેલા ફેરફારોની સીધી અસર પ્રવેશ પ્રક્રિયા પર જોવા મળે છે:

- કટ-ઓફ તારીખ: બાળકની વય મર્યાદાની ગણતરી પ્રવેશ વર્ષની ૧લી જૂન ના રોજ કરવામાં આવે છે.
- વય મર્યાદામાં ફેરફાર: રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP-2020) ને સુસંગત થવા માટે, શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૨૩-૨૪ થી ધોરણ-૧ માં પ્રવેશ માટે બાળકની વય ૬ વર્ષ પૂર્ણ હોવી ફરજિયાત છે. અગાઉ આ મર્યાદા ૫ વર્ષની હતી.
- શાળા પસંદગીનું અંતર: પ્રવેશ માટે ભૌગોલિક અંતરના ત્રણ સ્તર નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:
    1. રહેઠાણથી ૧ કિ.મી. ની ત્રિજ્યા (પ્રથમ અગ્રતા).
    2. જો ૧ કિ.મી. માં શાળા ન હોય, તો ૩ કિ.મી. ની ત્રિજ્યા.
    3. જો ૩ કિ.મી. માં પણ શાળા ઉપલબ્ધ ન હોય, તો ૬ કિ.મી. સુધીની શાળાઓ પસંદ કરી શકાય છે.

૫. જરૂરી દસ્તાવેજો અને અરજી પ્રક્રિયા

અરજી પ્રક્રિયા સંપૂર્ણ ઓનલાઈન છે, પરંતુ દસ્તાવેજી ભૂલ અરજી રદ કરાવી શકે છે:

- રહેઠાણનો પુરાવો: આધાર કાર્ડ, વીજળી બિલ કે રજિસ્ટર્ડ ભાડાકરાર (ગુજરાત સ્ટેમ્પ એક્ટ મુજબ).
- આવકનો દાખલો: મામલતદાર અથવા TDO પાસે મેળવેલ હોવો જોઈએ.
- સિંગલ ગર્લ ચાઈલ્ડ (વિશેષ જોગવાઈ): આ લાભ ત્યારે જ મળે જો બાળક એકમાત્ર સંતાન હોય. Mentor Alert: જો આ પ્રવેશ બાદ દંપતીને બીજું સંતાન જન્મે, તો તે કિસ્સામાં RTE નો લાભ રદ કરવામાં આવે છે અને વાલીએ સામાન્ય વિદ્યાર્થી તરીકે ફી ભરવાની રહે છે.
- BPL પ્રમાણપત્ર: સક્ષમ અધિકારી દ્વારા અપાયેલ ૦ થી ૨૦ સ્કોર ધરાવતો દાખલો.

૬. આર્થિક સહાય અને અન્ય ભથ્થા

સરકાર દ્વારા વિદ્યાર્થી અને શાળા બંનેને આર્થિક ટેકો પૂરો પાડવામાં આવે છેઃ

- વિદ્યાર્થી સહાયઃ ગણવેશ, પુસ્તકો અને પરિવહન ખર્ચ માટે સરકાર દ્વારા નક્કી કરેલ સહાયની રકમ સીધી બાળકના વાલીના ખાતામાં જમા થાય છે.
- ૮૦% હાજરીની શરતઃ આ સહાય મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીની શાળામાં હાજરી ૮૦% હોવી અનિવાર્ય છે. પરીક્ષામાં 'વિધાન' તરીકે આ આંકડો પુછાઈ શકે છે.
- ફી રી-એમ્બર્સમેન્ટઃ ખાનગી શાળાઓને સરકાર દ્વારા પ્રતિ બાળક નક્કી કરેલ રકમ ચૂકવવામાં આવે છે. આ માટે શાળાનું બેંક ખાતું રાષ્ટ્રીયકૃત બેંક (Nationalized Bank) માં હોવું ફરજિયાત છે.

૭. પરીક્ષાલક્ષી મહત્વના તથ્યો

- ૨૫% બેઠકોઃ ખાનગી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ધોરણ-૧ માં અનામત.
- લઘુમતી શાળાઓઃ આરટીઈ પ્રવેશની જોગવાઈમાંથી મુક્ત છે.
- શિક્ષણનો વ્યાપઃ પ્રવેશ મેળવનાર બાળક ધોરણ-૮ સુધી મફત શિક્ષણ મેળવી શકે છે.
- નિર્ણાયક તારીખઃ વયની ગણતરી માટે ૧લી જૂન.
- નવો વય નિયમઃ ૨૦૨૩-૨૪ થી ધોરણ-૧ માટે ૬ વર્ષ પૂર્ણ હોવા જરૂરી.
- BPL સ્કોરઃ લાભ મેળવવા માટે ૦ થી ૨૦ નો સ્કોર જરૂરી.
- પોર્ટલઃ ઓનલાઈન અરજી માટે rte.orpgujarat.com.
- પુનઃ પ્રવેશ નિષેધઃ જો બાળક અગાઉથી ખાનગી શાળામાં ધોરણ-૧ કે ૨ માં અભ્યાસ કરતું હોય, તો તે ફરીથી આરટીઈ હેઠળ પ્રવેશ મેળવી શકતું નથી.
- શાળા ખાતુંઃ રી-એમ્બર્સમેન્ટ માટે શાળાનું ખાતું રાષ્ટ્રીયકૃત બેંક માં હોવું જોઈએ.

examconnect.in